

Szemponatok egy elfelejtett diskurzus értelmezéséhez: a Petőfi kör pedagógusvitája

GOLNHOFER ERZSÉBET és SZABOLCS ÉVA

A témaválasztás indoklása, a kutatás céljai, szempontjai és módszerei

A magyar neveléstudomány 1945 utáni alakulásában mindenképpen sűrűsödési pontot jelent 1956 nyara-ősze. A szakmai közvélemény csak az utóbbi években figyelt fel arra, hogy a tudományterület intézményi-szervezeti alakulását, tartalmi kérdéseit, személyi mozgását nemcsak azért érdemes felidézni 1956 szeptembere-októbere kapcsán, mert az erre irányuló kollektív emlékezet lassan elhalványul, hanem azért is, mert a történeti vizsgálódás számos, ma még fel nem tárt mozzanat számba vételét teszi lehetővé ahhoz, hogy itt és most értelmezni tudjuk a történéseket.

A nyolcvanas évek végétől már több kutatás foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a magyar neveléstudomány folyamatossága miképpen szakadt meg a negyvenes évek végén, és a kommunista állampárt hogyan vonta szovjet minta alapján az oktatást, a tudományos kutatást, köztük a neveléstudományt, mint minden más társadalmi alrendszer totális ellenőrzés alá. Számos kutatási eredmény született egyes intézmények, egyes személyek és a kommunista pedagógia elméletének bemutatása kapcsán (Golnhofér, 2004; Knausz, 1988; Németh, 2009; Szabolcs, 2006a), de hiányoznak még azok a koncepcionálisan megalapozott, sokszínű, széles körű forrásokra támaszkodó kutatások, amelyek átfogó képet adnának a neveléstudomány intézményesülésének, szakmai kommunikációjának és személyi háttérének változásairól. E kutatási törekvés jegyében került sor – egy átfogó kutatás keretei között¹ – a *Petőfi Kör* 1956 őszi tartott pedagógusvitájának elemzésére, értelmezésére, amely már (szintén) kiestt a szakma kommunikatív és kollektív emlékezetéből is. A rendszer-váltásig a hivatalos kánonban negatív kontextusban jelent meg, de leginkább – *Zibolen Endre* szavaival élve – „a hallgatás csendje vette körül” (Zibolen, 1990. 5.), s az 1990-es évektől sem kapott túl nagy figyelmet.

1. A tanulmány a 100 496 sz. OTKA kutatás keretei között készült. Témavezető: Németh András.

A kutatás céljai: 1. Feltárni, hogy a pedagógusvita, mint egyedi esemény milyen körülmények között jöhetett létre. 2. Értelmezni, hogy ez a vita jelentős esemény volt-e a hazai neveléstudomány szempontjából, s ha igen, miért, milyen szempontokból. 3. Elemezni, értelmezni a vitát, mint társadalmi diskurzust és mint kommunikációs teret.

Elemzésünkben döntően a kortárs történetelmélet egyik jelentős irányzatának, a történeti narratívának szemléleti és módszertani megközelítésére támaszkodtunk. Ennek alapján a pedagógusvita mint esemény értelmezésében egyrészt azt emeltük ki, hogy az esemény emberek közötti interakció eredménye és mint ilyen, lehetőséget ad az egyedi, a konkrét és az általános, az absztrakt struktúra közötti ellentét feloldására (lásd például *Szekeres, 2002; Koselleck, 2003; Gyáni, 2011*), másrészt nagyobb hangsúlyt adtunk a történeti szereplőknek, a pedagógusvita „cselekvőinek”, azaz aktív résztvevőinek (lásd például *Carr, 1995*). A felhasznált források és szakirodalmak alapján a *Petőfi Kör* pedagógusvitáját olyan fontos pedagógiatörténeti eseménynek tekintjük, amely átélői, „ágensei” számára változást hozó, változás után kiáltó történés-ként jelent meg. A múlt kutatói számára pedig egy olyan „eseményszekvencia” (az 1956-os történések) része, amelyet a jelenből visszatekintve igyekszünk történeti narratívába foglalni, jelentést rendelni hozzá (vö. *Gyáni, 2011*). Így olvasatunk csak egy a lehetséges megközelítések közül.

A következő *szempontok, kérdések* kerültek a kutatás fókuszába: 1. Milyen módon befolyásolták a politikai, ideológiai, közoktatás-politikai tényezők a vita sajátosságait, milyen feszültségeket mutatott meg a vita két napja? 2. Hogyan befolyásolta a vita második napját a néhány nappal korábban lezajlott balatonfüredi pedagóguskonferencia? 3. A diskurzus sajátosságai: a kommunikáció ideje, helye, módja, tartalma; a résztvevők száma, társadalmi jellemzői; a résztvevők közötti kapcsolatok; a szereplők szándékai.

A *Petőfi Kör* pedagógusvitájának elemzését segítette és lehetővé tette, hogy a rendszerváltáskor megjelent egy sorozat a *Petőfi Kör* vitáiról, így a pedagógusvitáról is hivatalos jegyzőkönyvek alapján². Kutatásunknak ez a jegyzőkönyv lett az alapvető forrása (*Hegedűs és Rainer, 1990*). A klasszikus forráselemzés mellett a diskurzuselemzés egyes elemeinek segítségével igyekeztünk a kommunikációs tér és szituáció sajátosságait megragadni kvantitatív és kvalitatív elemzés alapján. A vitáról készült jegyzőkönyvet egy szövegegységként kezeltük, s a következőkben a kvantitatív és kvalitatív elemzésünk néhány eredményét mutatjuk be. Munkánk során e forráselemzés mellett a vizsgált problémák, témák körébe illő szakirodalmakat és dokumentumokat is elemeztük.

2. A pedagógusvita jegyzőkönyvét tartalmazó kötet megjelenését a *Petőfi Kör* egyik tagja, *Sarlós András (Toronto)* támogatta, a teljes sorozatát a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (*Hegedűs és Rainer, 1990*).

Jelen tanulmányunkban a teljes kutatásnak csak egy részével foglalkozunk: egyrészt röviden áttekintjük, hogy milyen politikai, ideológiai és pedagógiai közegben jöhetett, jött létre a pedagógusvita, másrészt elemezzük – területi korlátok következtében csak néhány szempontból – a vitát mint kommunikációs interakciót.

A pedagógusvita politikai és pedagógiai kontextusa

A 2. világháború után – ahogy a bevezetőben jeleztük – még rövid ideig érvényesült a pluralizmus a pedagógiában, de néhány év után a neveléstudomány minden területén egyre nyíltabbá vált a kommunista párt részéről a hatalomátvétel igénye, s egyre inkább *felerősödött a pedagógia külső meghatározottsága*. 1947/48-tól a szovjet mintára kiépített *kommunista állampárt totális ellenőrzés alá vonta a társadalom minden alrendszerét, így az oktatást és a tudományokat is*. A kibontakozó monolitikus politika felszámolta a pluralizmus intézményi hátterét, eltűntette a szakmai autonómiát, a szakmai kritikát, lebecsülte a polgári szaktudományosságot, beillesztette a pedagógiát, mint szaktudományt egy vulgarizált marxista ideológiába és egy voluntarista politikába. 1948-49-ben szovjet mintára államosították az oktatást és a kutatásokat, felülvizsgálták a *Magyar Tudományos Akadémia* (MTA) tagságát és az egyetemi oktatói kart, lecserélték a politikailag, ideológiailag nem lojális szakembereket, kiszorították, sok esetben egzisztenciálisan lehetetlenné tették a régi szakmai elitet, a testületeket kiegészítették a marxista szemléletet nyilvánosan felvállaló, a párt politikáját elfogadó tudósokkal, oktatókkal (*Huszár, 1995; Golnhofer, 2004, Németh, 2009*).

Az ország az 1945-től 1949-ig tartó időszakban eljutott a korlátozott demokráciából a diktatúrába, a pluralizmusból a monolitikus sztálinizmusba, s ennek keretei között – külső politikai kényszerek következtében – *1949/50-re a politika és az ideológia által uralt szovjet szocialista, sztálinista pedagógia egyeduralma, kizárólagossá tétele* jellemezte a hazai szakmai nyilvánosságot (*Golnhofer és Szabolcs, 2014*). Ezt szolgálta a *Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének* (MDP KV) hírhedt *1950-es márciusi párthatározata*,³ amelynek káros következményei tetten érhetőek többek között az oktatás gyakorlatában, a tantervekben, a neveléstudományban és számos pedagógus, kutató zaklatásában, elítélésében, a neveléstudományból, a tudományos életből való kizárásában. *Sztálin* halála után az 1953/54-es reformpolitikához, *Nagy Imre* miniszterelnöki

3. A tanulmányban hivatkozott párthatározatok megtalálhatóak *Kardos József és Kornidesz Mihály* (1990, összeáll.): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből, 1945–1972*. I–II. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest. című kötetben.

idejéhez kapcsolódóan, konkrétan az MDP *1954-es februári párthatározatának* „ösztönzésére” teret kapott enyhe kritikai hangvétel a pedagógiai nyilvánosságban is, de a politika újabb hulláma, így az 1955-ös visszarendeződés, a resztálinizálódás ezt megakasztotta. Változást hozott a *Szovjetunió Kommunista Pártjának* (SzKP) személyi kultuszt elítélő XX. kongresszusa (1956. február), amely vonatkoztatási pontként szolgált a neveléstudomány és a közoktatás kérdéseit tárgyaló dokumentumokban is. Így 1956-ban az általános eszmélés részeként formálódtak a pedagógia „eseményei” (Szabolcs, 2006b).

Több szaktudományos munka kimutatta, hogy a MTA *Pedagógiai Főbizottságának* 1956. június 30-i vitaülése, a *Petőfi Kör* őszi pedagógusvitája, valamint a balatonfüredi pedagóguskonferencia (október 1-6.) történéseinek együttes elemzése szükséges ahhoz, hogy értelmezni lehessen a pedagógia, a neveléstudomány helyzetének alakulását, az ideológia által uralt diszciplína és művelőinek reflexióit azokra a politikai változásokra, amelyek – úgy tűnt – utat nyitottak a tudományterület autonómiáját jobban érvényesítő szemléletmódnak és a nézeteik miatt szakmai és egzisztenciális kiközösítésben részesített, neveléstudománnyal foglalkozó tudós kollégák rehabilitációjának (Pukánszky, é. n.; Szabolcs, 2006b). Mindhárom esemény – ha változó mértékben is – tükrözte azt a kettősséget, amely a korszak lehetőségeiből és korlátaiból fakadt: szakítás az előző évek „szovjetizált”, kizárólagosságot hirdető pedagógiájával oly módon, hogy a neveléstudomány őrizze meg, ami tovább vihető a marxista szemléletből. A neveléstudománynak voltak olyan közszereplői, akik mindhárom eseményen részt vettek, és voltak olyanok, akik csak egyiken-másikon jelentek meg, hallatták hangjukat. Jelen tanulmányban ennek esetleges jelentőségével, jelentésével nem foglalkozunk, pusztán a főbizottsági vita és a balatonfüredi pedagóguskonferencia néhány elemét idézzük fel annak érdekében, hogy jelezzük ennek az „eseményszekvenciának” történeti fontosságát.

Az MTA *Pedagógiai Főbizottságának* 1956. június 30-i vitaülése a „XX. kongresszus útmutatásai nyomán” a személyi kultusz s a dogmatizmus kérdéseit tárgyalta. Az említett kettősség jegyében érzékelhető volt, hogy a neveléstudomány művelését továbbra is a kommunista nevelés szolgálatába kívánták állítani, de kitetszett egy óvatos elmozdulás a korábbi „dogmatikus” pedagógiától. A felszólalásokban megjelent az önkritika hangja is korábbi szakmai-pedagógiai nézeteikkel, a tudományterületet érintő, etikailag-emberileg is problémás személyi döntésekkel szemben.

A balatonfüredi pedagóguskonferencia megvalósításának lépéseit *Zibolen Endre* visszaemlékezései (Sarkadi, 1988) és levéltári kutatások (Szabolcs, 2006b) alapján ismerjük. Maga a konferencia ugyanúgy illeszkedett a politikai változásokhoz, mint a főbizottsági vitaülés. Ez abban is megmutatkozott, hogy táviratilag meghívták a politikai okokból mellőzött, a szakmából „kitagadott” neveléstudósokat is, akik közül *Kiss Árpád* és *Vajda György Mihály* vett részt a

konferencián. A konferenciáról készült jegyzőkönyvből kitetszik, hogy a dogmatikus pedagógiával való szakítás, a szovjet pedagógiához való viszony és a múlt pedagógiájának megítélése voltak azok a legfontosabb témák, amelyeket a felszólalók érintettek, amelyekről véleményt formáltak (Szabolcs, 2006b).

A pedagógusvita mint kommunikációs interakció

A kommunikációs szituáció sajátosságait terjedelmi okok miatt csak néhány, általunk fontosnak tartott szempont mentén mutatjuk be; leírjuk, elemezzük a vita helyét, idejét, körülményeit, a résztvevőket, a felszólalók társadalmi jellegzetességeit és a kommunikáció tartalmának néhány elemét.

A vita körülményei és résztvevői

A hivatalos, monolit ifjúsági szervezet, a *Dolgozó Ifjúság Szövetsége*⁴ (DISZ) keretei között 1956 márciusában létrehozott *Petőfi Kör* szervezésében – főként fiatal értelmiségiek részvételével – tavasztól őszig 12 nyílt vitát, politikai fórumot tartottak, ahol még a rendszer megreformálásában bízva bírálták a rendszer egyes sajátosságait (Kőrösi és Somlai, é. n.; Standeisky, 2006). E fórumok között került sor a pedagógusvitára is szeptember 28-án és október 12-én. Először július negyedikére hirdettek egy ankétot „a XX. kongresszus és nevelésügyünk néhány kérdése” címmel a *Kossuth Klubba*, de az MDP *Petőfi Kört* elítélő határozata következtében kénytelenek voltak őszre halasztani a vitát, amelyet az események előrehaladtával megváltozott címmel hirdettek meg: „A magyar nevelésügy kérdései.” (Zibolen, 1990; Meghívók, 1992). A címváltozás jelzéseként is értelmezhető, ti. már nem az SZKP XX. kongresszusa a kiindulópont, hanem a magyar nevelésügy.

A fórumot mindkét napon a *Marx Károly Közgazdasági Egyetemen* tartották meg zsúfolt termekben éjszakába nyúlóan. Nincsenek információk a résztvevők pontos létszámáról, név szerint csak a felszólalókat, valamint a kérdéseket, észrevételeket megfogalmazók egy részének a nevét ismerjük.

A felszólalók többsége tanárként dolgozott az oktatási rendszer különböző szintjein, vagy oktatással foglalkozó intézetekben, és szinte mindnyájan a kommunista párt tagjai voltak. Ha a felszólalókat, kérdéseket megfogalmazókat szakmai, politikai, ideológiai hovatartozás alapján szeretnénk csoportosítani, akkor több szempontot együttesen kellene érvényesíteni, hiszen egy rövid időszak alatt is sajátos életutat járt be a résztvevők egy része (például *Faragó László*, *Lakatos Imre*, *Mérei Ferenc*). A politikai-ideológiai besorolást az is nehezíti, hogy csak a nyilvánosságot kapott nézeteik alapján mondhatunk érvényeset róluk, nincsenek információink rejtett, felszín alatti, informális megnyilvánulásokról.

4. A Dolgozó Ifjúság Szövetsége (vagy röviden DISZ) az MDP irányítása alatt álló, a 14–26 éves fiatalokat tömörítő magyar ifjúsági tömegszervezet volt az ötvenes években.

nulásaikról. Annyit állíthatunk, hogy a vita témáiban szakmailag kompetensek, érintettek voltak.

A fórumon vitaindítókként főszerepet játszottak a politikai apparátusban tevékenykedők, tehát *hatalmi helyzetben lévők*: *Jóború Magda*,⁵ oktatásügyi miniszterhelyettes és *Gosztonyi János*, a DISZ Központi Vezetőségének titkára. Ugyancsak e csoportba tartozó felszólaló volt a DISZ egyik politikai munkatársa, *Kemény Csaba*. Aktívan közreműködtek a *Petőfi Kör reformistáknak tekinthető tisztségviselői*: *Pataki Ferenc* elnökként, a vita levezetőjeként, *Nagy Balázs* és *Hegedűs B. András* felszólalóként, észrevételek megfogalmazójaként. *Tánczos Gábor*, a *Petőfi Kör* titkára nem szólalt fel, de a jegyzőkönyv bejegyzéseiből érezhető erős jelenléte. Kérésre felszólalt a *Nagy Imre-féle pártellenzékhez* tartozó *Litván György* tanár is. 1956 szellemében szót kaptak az ötvenes években elítéltek, kitelepítettek, lefokozottak: *Faragó László*, *Kiss Árpád*, *Lakatos Imre*, *Mérei Ferenc* és *Nagy Balázs*. Felszólaltak azok közül néhányan, akik aktív részesei és nyertesei voltak a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején a politikai nyomásra bekövetkezett kényszerű elitváltásnak: *Alexits György*, *Ágoston György*, *Lázár György*, valamint azok, akik különféle felsőoktatási intézményekben vagy kutató- és továbbképző intézetekben tevékenykedtek: *Bakonyi Pál*, *Hermann Alice*, *Markos György*, *Molnár Imre*, *Molnár József*, *Ravasz János*, *Rostás Judit*, *Zibolen Endre*. A felszólalók között találhatóak általános- és középiskolai tanárok is: *Bak János*, *György Lajosné*, *Horváth (°)*, *Kemény István*, *Laurenzky Jenő*, *Kéri Józsefné Sós Júlia*. Egyetemi hallgatók is szót kaptak: *Előd Nóra*, *Nagy Károly*.

A kommunikáció tartalmának néhány eleme: beszédközösség és a normatív nyelvhasználat csekély változása

A kommunista állampárt társadalom feletti totális ellenőrzése megnyilvánult a nyelvhasználat befolyásolásában is, a pártban elfogadott ideológiai, politikai nyelv normává vált a pedagógiában is, amelyet a korabeli írásos dokumentumok egyértelműen tükröznek. Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy ez a *normativitás* miként jelent meg a pedagógusvitában, másképpen szólva lazult-e a normakövetés a résztvevők kommunikációjában. Tanulmányunkban – terjedelmi okok miatt – csak a *megszólításokra* térünk ki.

Elemzésünkben a résztvevők figyelmének felkeltésére szolgáló megnevezéseket tekintettük megszólításnak. A vitát moderáló *Pataki Ferenc*, a *Petőfi Kör* vezetőségi tagja a vita első napján a „*Kedves Barátaim*” megszólítással indította a fórumot, ami feltehetően a bizalmi légkör megteremtését szolgálta. Ez a megszólítási forma nem vált általánossá. A kor követelményének megfelelően,

5. *Jóború Magda* neve már saját korában is kétféleképpen jelent meg nyomtatásban: *Jóboru/Jóború*. Jelen szövegben azt az írásmódot követjük, ahogy a tanulmány szerzői alkalmazták. (A szerk.)

6. Keresztnevről nincs adatunk.

a kor hivatalos nyelvhasználata szerint a leggyakoribb megszólítás az *elvtárs* volt, elvétve előfordult a *hallgatóság*, a *vitakör*, a *Petőfi Kör*, a *barát* és a *pedagógustárs* megszólítás. Egyetlen egy személy nem alkalmazta az elvtárs kifejezést, a kitelepítést elszenvedett *Kiss Árpád*, aki a *pedagógustársaim* megszólítással kezdte hozzászólását és a továbbiakban is ezt használta. A különféle kisebb vagy nagyobb diszkriminációt megélték óvatosak voltak a „normaszegésben”, vagy nyitásban: *Mérei Ferenc* írásban benyújtott felszólalásában a „*Kedves Elvtársak, Kedves Barátaim!*” fordulattal szólította meg a résztvevőket. *Faragó László* a „*Kedves Barátaim*” megszólítással élt, és csak nevekhez kapcsoltn használta néhányszor az *elvtárs* megnevezést. *Nagy Balázs* a „*Tisztelt Vitakör*” után gyakran alkalmazta az elvtárs kifejezést. *Lakatos Imre* elhagyta a bevezető megszólítást, de a szövegben káderekre és a jelenlevőkre alkalmazta az elvtárs megnevezést. *Ravasz János* a „*Tisztelt Petőfi Kör*” megszólítással kezdte, majd többször használta a „*Tisztelt Hallgatóság*” megszólítást, de élt, főként nevekhez kapcsoltn, az elvtárs kifejezéssel is. A pedagógia területén a hatalmi propagandában, a kommunista párt ideológiai harcában tevékenyen résztvevő két szakember, *Ágoston György* és *Lázár György* különbözőképpen kommunikált a pedagógusvitán, ami megnyilvánult a megszólításaikban is. *Ágoston György* következetesen az elvtárs kifejezéssel élt, *Lázár György* bár felszólalásában nem tért el a normától, de hozzászólását a „*Tisztelt Petőfi Kör*” megszólítással kezdte, amelyet átvett *Ravasz Jánostól*, aki felszólalásában keményen bírálta többek között a pedológia perében résztvevőket.

A szabályhoz igazodó „elvtárs” természetesnek tűnő gyakori használatával kapcsolatos kételyt az elemzőkben nemcsak a kevés, de a normától eltérő megszólítás táplálhatja, hanem a vita második napján felmerülő direkt kérdés is. *Faragó Vilmosné*, a Jedlik Ányos Gimnázium pedagógusa azt kérdezte *Jóború Magda* oktatásügyi miniszterhelyettestől, hogy „*Nem változtatják-e meg a tanár elvtárs megszólítást?*” A válasz megengedő: „Nekem az a véleményem, az a helytelen, hogy szigorúan szabályozva van a nevelők megszólítása. Azt hiszem, hogy azt sem kellene elrendelni, hogy a megszólítás elvtárs, sem azt hogy úr, vagy néni, az életre kellene bízni, hogy melyik iskolában, milyen megszólítás a helyes.” (*Hegedűs és Rainer*, 1992. 138.). A jegyzőkönyv szerint élénk tapssal fogadták a választ a résztvevők. Ez a *diskurzus*, mint cseppben a tenger, *érzékelteti*, hogy hová jutott el a reformfolyamat október közepére. A nyilvánosság előtt megfogalmazott kérdés egyrészt a pedagógusok kiszolgáltatottságát, a hatalomtól való függőségét fejezte ki, másrészt a kérdezés lehetőségét, illetve az igényt a változtatásra. A hatalom válaszoló képviselője nem a párt, hanem a saját véleményét fogalmazta meg, nem utasításokban gondolkodott, hanem a helyi szintű döntés lehetőségét villantotta fel.

A megszólítások áttekintése azt mutatja, hogy a résztvevők az ötvenes években konvencionálisnak tekintett elvtárs megszólítást használták, de hogy

ennek tartalmával mennyire azonosultak, ahhoz a vita jegyzőkönyvén túl más források elemzésére is szükség lenne. Az őszi nyilvános kommunikációba már belefért, hogy néhányan eltértek a rendszer normájától, s ezekben a különbözőségeken megjelentek a vita szereplőinek egyedi sajátosságai, például kirekesztettségük, dogmatizmussal, személyi kultusszal való szembeállításuk, vagy személyiségükben rejlő sajátosságok.

Reakciók a külső kényszerekre, külső hatásokra

Több neveléstörténeti munkában tárgyalták már a pártállamnak azt a sajátosságát, hogy más társadalmi alrendszerekkel együtt miképpen gyűrte maga alá a pedagógiát (Szabolcs, 2006a; Sáska, 2009). Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a *Petőfi Kör* pedagógusvitájának aktív résztvevői hogyan látták ezeket a külső hatásokat, hogyan viszonyultak a külső kényszerekhez.

Az összetett külső hatásokat a nyilvánosság szintjén a pedagógiában (is) döntően a különböző szovjet és magyar párthatározatok, pártkongresszusok testesítették meg, ami megjelent a felszólalásokban is. Ezzel kapcsolatban az alaphangot *Jóború Magda* vitaindító előadása adta meg, aki kiemelte az SZKP XX. kongresszusának jelentőségét, befolyását, ti. azóta folynak Magyarországon is fontos megbeszélések, tanácskozások, viták számos fontos kérdésben. E kongresszus hatásával *a hozzászólók egyharmada* foglalkozott. Jelentőségét történelmi szintre emelte *Mérei Ferenc*, amikor egy új felvilágosodás nyitányaként értelmezte. Többen úgy tekintettek a kongresszusra, mint amelynek szellemisége hozzásegít a hibák kijavításához, az új feladatok megoldásához (*Lakatos Imre, Molnár Imre, Ravasz János, Zibolen Endre*). Volt, aki elégedetlenségét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy lassan érvényesül a kongresszus szellemisége, például a rehabilitációk végrehajtásában, a kultúrpolitika és az elvi pedagógia értékelése szempontjából (*Ravasz János*), más hozzászóló (*Bakonyi Pál*) arról szólt többek között, hogy a XX. kongresszus lényegét vidéken nem „merik elmondani, mert... opportunistá politikának minősítik...” (*Hegedűs és Rainer*, 1992. 89.). A felszólalók a kongresszust egyértelműen pozitív, az igazi szocialista pedagógia kibontakozásának kiindulópontjaként kezelték. A fenti felvetésekkel, értelmezésekkel a résztvevők nem vitatkoztak, vagy legalábbis ilyen jellegű felszólalások, kérdések, észrevételek nem kaptak hangot.

A hazai párthatározatok közül leginkább a pedagógiára igen erőteljes hatást gyakorló *1950-es márciusi párthatározat* került a figyelem középpontjába. Bár a felszólalóknak csak kis hányada foglalkozott e témával, de ezt intenzíven és viszonylag nagy terjedelemben tették. Érdekesen alakult a kommunikáció dinamikája a vita két napján. Az első napon hárman szóltak e párthatározatról. Az oktatáspolitikus, *Jóború Magda* beszédében a párthatározat negatív hatása „csak” a rehabilitációk kapcsán került szóba. Tágabban vetette fel a kérdést *Ravasz János*, a rehabilitáción túl általában igényelte e párthatározat [kritikai]

értékelését. A közönség soraiból érkező kérdésre reagálva gyakorolt önkritikát *Lázár György* a párthatározat szellemiségéhez kapcsolódó *Mérei*-kritikája miatt. A második napon a diszkriminációban érintett *Faragó László* részletesen foglalkozott a párthatározat elvi kérdéseket érintő negatív hatásaival, többek között a nyugati pedagógiától való elzárkózással, a provincializmussal, a furcsán értelmezett pártossággal, az ahistorizmussal, a pedagógiai szabadság korlátozásával. Ezen a napon szólalt fel a *Faragó Lászlóval* ellentétes oldalon álló, a szovjet pedagógiát maradéktalanul elfogadó *Ágoston György*, aki nehéz helyzetét átérezve, őszinte önvizsgálatot gyakorolt. A felszólalók közül szinte egyedül mutatta meg, hogy mennyire pozitívan viszonyult az 1950-es párthatározathoz és ez miképpen befolyásolta cselekedeteit, majd vázolta, hogy a jelenben (1956-ban) a XX. kongresszus hatására hogyan változott meg a nézőpontja az 1950-es párthatározatról. *Zibolen Endre* a párthatározat hibáinak revízióját emelte ki, különösen az osztályharc éleződésének torz elmélete és a túlhajtott ellenségszemlélet kapcsán. *Molnár Imre* a pszichológiára gyakorolt negatív hatásaival, a gyermek nélküli pszichológiával, a pszichológiát elnyelő pedagógiával, foglalkozott. *Jóború Magda* érzékelt a felszólalásokból és a résztvevők reakcióiból, hogy milyen nagy az igény arra, hogy reagáljon az e párthatározathoz köthető elvi és gyakorlati problémákra, szakembereket egzisztenciálisan is sújtó hibákra, így a második nap végén sorra kerülő felszólalásában részletesen próbált válaszolni a felvetett kérdésekre. A kritikák többségével egyetértett és az oktatásirányításban való részvételét jelezve önkritikát is gyakorolt.

A hozzászólásokban ez a párthatározat a negatív külső hatást testesítette meg, ugyanakkor *bírálata megmaradt a javítható rendszer elvi keretei között*. Mind a XX. kongresszus, mind a különböző párthatározatok pozitív és negatív citálása, felhasználása azt mutatta a fórumon, hogy a hozzájuk való igazodás természetes maradt legalábbis a nyilvánosság szintjén 1956 őszen, a forradalom kitörése előtt.

Változások a militáns hangvételben

A diktatúrákban gyakran érvényesül a katonai szaknyelv nem csak a politikával kapcsolatban, de átfogja az élet majdnem minden területét, s ez nemcsak külső stílusjegyekben nyilvánul meg, hanem a szövegek értelemhálózatának központi elemeivé is válik (lásd például *Jobst*, 2009). Magyarországon a negyvenes évek végétől kibontakozó diktatúrában *a militáns hangvétel* rátelepedett a magyar pedagógia világára is (vö. *Golnhofer* és *Szabolcs*, 2013). Kutatásunkban azt is vizsgáltuk, hogy érzékelhető-e változás ezen a téren, s ha igen, milyen jellegű.⁷

7. Jelen munkánkban csak lexikai jellegű megközelítést alkalmaztunk.

A pedagógusvitában a militáns kifejezések közül a leggyakrabban *a harc, a kártevés, az ellenség, kényszer és a félelem* kifejezések jelentek meg a felszólalásokban, de legtöbb esetben, a korábbi pedagógiai megnyilatkozásoktól eltérően, már negatív kontextusban is. Elutasították az éleződő osztályharc elvét, vagy az osztályharc félreértését (lásd *Zibolen Endre, Alexits György*), a kampányok keretei között különféle pedagógiai célokért (fegyelemre nevelés, tanulmányi színvonal emelése stb.) folyó harcokat (*Ravasz János*), az ideológiai kampányokhoz kapcsolódó harcot, például az empirizmus ellen (*Lakatos Imre*). Ugyanakkor különböző témákban pozitív kontextusban is éltek a harc kifejezésével: A harc lényeges, csak eddig rosszul harcoltak (*Nagy Balázs, Horváth*), vagy jobban kellett volna harcolni, például a pedagógusellenes intézkedések ellen (*Bakonyi Pál*), vagy vannak a pedagógiában fontos területen harcolók (tanuló önkormányzatért, munka és nevelés egyesítésért). Ugyancsak pozitív tartalom kapcsolódott a harchoz a messianisztikus ideológia alapján a jövőre, az elvégzendő feladatokra utaló szövegekben: a társadalmi haladásért való harc a pedagógiai szemlélet alapja; harcoljon mindenki a szocialista nevelésügy, neveléstudomány felvirágoztatásáért (balatonfüredi platform), indítsanak harcot az általános iskolákért, a paraszt és munkásfiatalok művelődésért, a hazafias nevelésért (*Jóború Magda*). A diskurzusban változó tartalommal, kritikusan viszonyultak e militáns kifejezéshez, de éltek vele.

Az ellenségszemlélet revíziójának az igénye is megjelent a felszólalásokban. Egyrészt elutasították az osztályharc éleződése teóriájának szellemében megjelenő ellenségkeresést, az ellenségek leleplezését, a becsületes emberek ellenségnek bélyegzését (lásd a második nap két felszólalójának, *Jóború Magdának* és *Zibolen Endrének* érvelését), másrészt elvetették a különböző tudományos irányzatok ellenséges izmusokként való kezelését (*Lakatos Imre*), a történelemkönyvekben megjelenő ellenségképet (*György Lajosné*) és néhány nyugati tudós, például *Piaget* tanítványainak ellenséggé nyilvánítását (*Ravasz János*). Tehát nem az ellenség a negatív cselekvő, hanem azok, akik ellenséget keresnek, üldöznek, s ez nemcsak a militáns hangvétel elítélése, hanem nyitánya a rehabilitációs folyamatok „követelésének”, a félelem elutasításának és a szabadság igénylésének is.

A fenti elemzések, értelmezések azt mutatják, hogy a fórum résztvevői, illetve felszólalói hasonló nyelvet beszéltek, hasonló lexikai kifejezésekkel éltek, hasonló témákat vetettek fel, hasonló megközelítésben. Inkább az egyetértés, mint a különbözőség jellemezte a *Petőfi Kör* pedagógusvitáját. Ennek szellemében a pedagógusvita beszédközösségként is értelmezhető, hiszen a felszólalások, a kérdések és az észrevételek szerint a résztvevők közös identitását a sztá-

linizmus, az ötvenes évek oktatáspolitikájának, pedagógiájának a rendszer kezei közötti bírálata, a javítás lehetőségének hite adta. A szervezők anketra, vitára invitáló meghívót készítettek, a jegyzőkönyv is vitáról szól, de a fórumon felszólalók ritkán ütköztették érveiket egymással, vagy más jelenlévők érveivel, inkább a külső hatásokat, illetve az azokat képviselőket bírálták. A dialógus tehát alapvetően a résztvevők gondolatainak a kifejezését jelentette, nem klasszikus értelemben vett vitát.

Szakirodalom

Az MDP KV határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. *Pedagógiai Szemle*, 1954. 1.

Az MTA Pedagógiai Főbizottságának vitája a neveléstudomány helyzetéről és feladatairól. *Pedagógiai Szemle*, 1956. 6. 289–316.

Carr, E. H. (1995): *Mi a történelem?* Osiris Kiadó, Budapest.

Golnhofér Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949*. Iskolakultúra-könyvek, Iskolakultúra, Pécs.

Golnhofér Erzsébet és Szabolcs Éva (2013): Lázár György és a magyar pedológia – mítosz és valóság. *Magyar Pedagógia*, 3. 133–151.

Golnhofér Erzsébet és Szabolcs Éva (2014): Pedagógia a tankönyvekben az ötvenes évek első felében. *Könyv és Nevelés*, 4. 88–101.

Gyáni Gábor (2011): Történelmi esemény és struktúra: kapcsolatuk ellentmondásossága. *Történelmi Szemle*, 2. 145–161.

Hegedűs B. András és Rainer M. János (1992, szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita*. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1956-os Intézet, Budapest.

Huszár Tibor (1995): *A hatalom rejtett dimenziói*. Magyar Tudományos Tanács. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jobst Ágnes (2009): A HARC metafora szerepe az '50-es évek politikai köznyelvében. *Magyar Nyelvőr*, 4. 433–446.

Kardos József és Kornidesz Mihály (1990, összeáll.): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből, 1945–1972*. I–II. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest.

Knausz Imre (1988): Szakszerűség és politikum az Országos Neveléstudományi Intézetben. *Pedagógiai Szemle*, 11. 1042–1047.

Koselleck, R. (2003): *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest.

- Kőrösi Zsuzsanna és Somlai Katalin (összeáll., szerk.): *A Petőfi Kör az emlékekben. Válogatás az Oral History Archivum gyűjteményéből.* URL: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/petofikor_folap Utolsó letöltés: 2015. június 12.
- Meghívók. In: Hegedűs B. András és Rainer M. János (1992, szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita.* Múzsák Közművelődési Kiadó, 1956-os Intézet, Budapest. 159–160.
- Németh András (2009): A magyar neveléstudomány szocialista paradigmájának kialakulása 1945-1953 közötti időszakban. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében.* Gondolat Kiadó, Budapest, 26–56.
- Pukánszky Béla (é. n.): Schulpolitische und pädagogische Debatten am Vorabend der Oktoberrevolution in Ungarn 1956. URL: <http://www.pukanszky.hu/pub.htm> letöltés: 2015. július 15.
- Sarkadi László (1988): *Beszélgetések Zibolen Endrével.* Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Sáska Géza (2009): A szocialista neveléstudomány kialakulása és függősorba süllyedése a didaktika példáján. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében.* Gondolat Kiadó, Budapest. 98-130.
- Standeisky Éva (2006): A Petőfi Kör. Értelmiségi viták 1956 nyarán. *História*, 6–7. 86–90.
- Szabolcs Éva (2006a, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon.* Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2006b): „Pedagógiánk... valóban népünk nevelőihez fog szólni” *Educatio*, 3. 609–622.
- Szekeres András (2002, szerk.): *A történész szerszámosládája.* L’Harmattan-Atelier, Budapest.
- Zibolen Endre (1990): Bevezetés. In: Hegedűs B. András és Rainer M. János (1992, szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita.* Múzsák Közművelődési Kiadó, 1956-os Intézet, Budapest. 5–14.